

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

ESKİ TÜRK EDEBİYATI - I DERS NOTLARI

2. Sınıf - 1. Dönem

İsa SARI
www.isa-sari.com

Divan Edebiyatına Ait Bir Eserin İncelenmesi

Şekil Yönünden

1. Nazım şekli

Nazım şeklini anlamak için eserin konusuna bakılır.

Gazeldeki sevgili kasidedeki memduha (övülen kişiye) eşdeğerdir.

Eser, 5-10 beyit uzunluğunda ve sevgili üzerine ise gazel, daha uzun ve metinde övgü ifadeleri varsa kasidedir.

2. Kalıbı

Eserin kalıbı bulunur.

3. Kafiye ve redif

Eserdeki kafiye ve redifler bulunur.

*giryân olur
bârân olur*

buradaki “olur” kelimeleri redir, “ân”lar ise zengin kafiyedir. Çünkü “â” sesi Türkçede yoktur ve bu ses uzundur. Bir bakıma “aa” olarak okunur. Ayrıca, Divân edebiyatında yarım uyak yoktur.

İçerik Yönünden:

Eser önce Latin harflerine çevrilir. Ardından, bugünkü Türkçeye uygun olarak anlamlandırılır. Teşbih unsurları, beyitteki benzer kelimeler ve aralarındaki ilgi açıklanır.

Hoca Dehânî

Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Horasan’da doğmuş, oradan da Konya’ya gelmiştir. Selçuklu şairidir.

fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün fâ’ilün

كون يوزكده خط بلورسه كوزلرم كريان اولور
هاله كورنسه كنارماهدده باران اولور

Gün yüzünde hatt belürse gözlerim giryân olur
Hâle görünse kenar-ı mahda bârân olur

*Güneşe benzeyen yüzünde ayva tüyü görünce
benim gözlerim ağlamaklı olur; ayın etrafında bulut
görünce yağmur olur¹*

¹ Teşbih unsuru *gün* kelimesidir. Ayrıca; *mâh* ile *hâle* ve *bârân* ile *göz* kelimeleri de ilişkilidir.

لعلك اچون كوزلرك بربرينه خنجر چكر
اول ايكي مست اراسنده قورقارم قان اولور

La'lün için gözlerin birbirine hançer çeker
Ol iki mest arasında korkarım kân olur²

*Senin dudakların için gözlerin birbirine hançer çeker;
korkarım o iki sarhoş arasında kan olur (çıkar)*

كل بداغی کبی کلشنده صلنسن نازایله
قرشوکه باشن صلوب سرو روان حیران اولور

Gül budağı gibi gülşende salınsın nâz ile
Karşuna başun salub³ serv-i revân hayrân olur⁴

*Gül fidanı gibi gül bahçesinde salınsa naz ile; senin
karşına başını salarak serv-i revan hayrân olur*

زلفی اوستنده کورن دیر کوشه ابروسنی
سایسی دوتمش جهانی نیچه خوش ایوان اولور

Zülfü üstünde gören dir kuşe-i ebrusını
Sâyesi dutmuş cihâni nice hoş-eyvân olur⁵

*Saçını, kaşının üstüne döktüğünü gören der; onun
gölgesi dünyayı kaplamış hoş bir eyvandır*

کزلدی خطی دهانی خاتمن دلده > و نثر
شمدی فتنه دوریدر یوق یره چق بهتان اولور

Gizledi hattı Dehâni hâtemin dilde dutar
Şimdi fitne devrüdür yok yire çok bühtân olur

*Dehâni hattı gizledi ve onun hâtemini (yüzüğünü)
gönlünde tutar; şimdi kötülük devridir, hiç yoktan
iftira olur⁶*

² Bu beyitteki teşbih unsurları olarak “gözler” asıl unsurdur. “Kaşlar” ise hançere benzetilmektedir.

³ *Baş salmak*: Eskiden fakir insanların evleri bir avlu içinde, topraktan yapılmış ve avlunun orta yerindedir. Avlu büyük ve çevresi yüksek duvarlarla örülüdür. Bu duvarın kenarında uzun serviler vardır. Gül ise avlunun en güzel yerinde yani ortasındadır. Aşık, bu gülü (sevgiliyi) görmek için bahçe duvarından hoplayıp zıplar. Yani başını kaldırıp bakmaya çalışır.

⁴ *Gül fidanı* sevgili yerine kullanılmış ve açık istiare yapılmıştır. Aynı şekil de *serv-i revân* da aşığın karşılığıdır ve açık istiare yapılmıştır.

⁵ Bu beyitte mübalağa ve benzetme sanatları vardır.

⁶ Bu beyitte *hatt* tevriyelidir. I. mısradaki *hatt* ile ortaktır. Ancak buradaki anlamı ya yazı ya da sözdür.

Âşık Paşa

Kırşehirli bir şeyh torunudur. 14. asrın meşhur şairlerindedir. Anadolu'daki konuşma dilini yazı diline aktarmıştır. Garibnâme adlı eseri bu görevi üstlenir. Bu eseri, dini-didaktik bir yapıdadır.

fâ'ilâtûn / fâ'ilâtûn / fâ'ilâtûn fâ'ilûn

برك اصلندن ديم برسوزينه
دولت اولاشبو سوز دكلينه

Birlik aslından diyem bir söz yine
Devlet ola iş bu söz dinle yine

*Birliğin aslından diye bir söz söyleyeyim yine; devlet
ola iş bu söz dinle yine*

Bu beyit, mesnevinin ilk beyti değildir. Çünkü beyit sonundaki "yine" kelimeleri daha önce söylenmiş bir sözün tekrar edilmesini gösterir.

جانله دكلارسك برك سوزن
كوستره بوسوزسكا معنى يوزن

Cân ile dinlersen birlik sözün
Göstere bu söz sana ma'na yüzün

*Can ile dinlersen birlik sözünü, bu söz sana mana
verir*

طيطلو معنيدرر اشبو جهان
كوز آجق كوكله كرنرعيان

Toptolu ma'na durur iş bu cihan
Göz açup gönle görür 'ayâ

*Bu dünya manalarla (bilinmezliklerle) doludur. Gönül
gözü açık olana apaçık görünür*

هر معانى هر اشارت دنیده
هر بریسی بر برات در ای دده

Her meani her işaret dünyada
Her birisi bir beratdır ey (ay) dede

*Her bilinmeyenlere dünyada işaret vardır. Her birisi
de bir kurtuluştur*

هر براتده بك سبق یزلودرر
هر سبق بك درلو معنى كوسترور

Her beratda bin sebak yazılı durur
Her sebak bin dürlü ma'nâ gösterür

*Bir kurtuluştta bin ders yazılıdır. Her bir dersle de bin
dürlü bilinmezlik vardır*

بیزه برلكدن سبق دتمك كرك
ایكى لك قوپ برلكه بتمك كرك

Bize birlikden debak dutmak gerek
İkilik kop birliğe yitmek gerek

*Bizim için birlikten ders almak gerek. İkilik çok,
birliğe gitmek gerek*

كمنه كم بلکنز کردی یوله
یولنی الت مد اول منزله

Kimsene kim yalnızın girdiği yola
Yolını iltemedi ol menzile

Yalnız yola girdiğinde menzile ulaşamazsın

نیتکم بو یریوزینک صولری
فکرله قلغل تفرج بنلری

Nitekim bu yeryüzünün suları
Fıkr ile kılığil teferrüz bunları

*Çünkü bu yeryüzünün sularını şöyle bir düşün, şöyle
bir gözle*

بر دکزدندر قمو صولر باشی
طاغلوبن د تدلر طاغی طاشی

Bir denüzdendür kamu sular başı
Tağluban duttilar tağı taşı

*Bütün suların kaynağı bir denizdendir. Dünyada
bunlar dağılarak dağı taşı topladılar*

قطره قطره دکمه یردن جقدر
یوز اورب یینه دکیزه اقدر

Katre katre değme yerden çıktılar
Yüz urup yine denize aktılar

Damla damla yerin bazı yerlerinden çıktılar. Akarak yine denize ulaşılar.

نه قدر كچلو اولرسه بر پكار
دكزه يول التمز ييره سكار

Ne kadar güçlü olursa bir pınar (pınar)
Denize yol iltemez yire siner

Bir pınar ne kadar güçlü olursa denize o kadar çabuk ulaşır

زيره طاغ طاش اكا مانع درر
اسی ساوق هم انك يولن اورر

Zira taş taş ona ma'ni duru
İssi sabuk hem anur yolun orur

Çünkü dağ taş ona engeldir. Esası soğuk olan yolunu bulur

يلكز خود قوتی یق كم اقا
يولنه قرشو درنلری یقا

Yalnız had kuvveti yok kim akâ
Yoluna karşı duranları yıkâ

Karşına çıkanları yıkan aynı zamanda akan suyun kuvveti yoktur

بس ندب دكيزه التر يولينی
ايشد امدی ایدیم احوالنی

Bes nidüp denize iter yolını
İşid imdi ideyim ehvalini

Sonra ne eder denize yolunu bulur
İşit şimdi durumlarını

كندو كیبی برصویلا ایشور
برلك ایلب آنکیله قارشور

Kendi gibi bir suyla ayrışur
Birlik eyleyüp anun ile kavuşur

Bir su başak bir suyla ayrışır, birlik eyleyip birbirine karışır

برلكیله شول قدر قوتلنر
كم اولو ارماغه دكن قتلنر

Birliğiyle yol kadar kuvvetlenir
Kim ulu ırmağa değin katlanır

Suların birleşmesiyle o kadar kuvvetlenir ki ulu ırmağa kadar katlanır

چونكه ایرر قارشور ارماغه
هیج كمانسز یولن التر منزله

Çünkü irer karışır ırmağa
Hiç gümensiz yolun İter menzile

Çünkü bir ırmak başka bir ırmak ile birleşir, şüphesiz yolunu da menzile ulaştırır

زیره كم ارمق صوی قوتلودر
قامواقن صودن اول دولتودر

Zira kim ırmak suyu kuvvetlidir
Kamu akan sudan ol devletlidir

Zira ırmak suyu kuvvetlidir. Bütün çıkan sudan boldur

طاغ طاش انك يولن بوكایمز
یازی و یابان انی اكلایمز

Dağ taş anın yolın bükeyemez
Yazı vü yaban anı eylemez

Dağ taş engel olamaz, ova ve dağlık böyle onu eğleyemez

یاز قش شویله اقر اكسلمدن
داكزه كیرر یولی كاسلمدن

Yaz u kış şöyle akar eksilmeden
Denize girer yolu kesilmeden

Yaz ve kış devamlı eksilmeden akar, kesilmeden de yolu denize girer

بومتلدر اشبو خلق درلیكنه
هم طنقدر اول یول اری برلیكنه

Bu meseldür işbu halk birliğine
Hem tanıkdur ol yol eri birliğine

Yukardan beri anlatılan su motifi halkın birliği için bir masaldır. Aynı zamanda yol dervîşi olan da ona tanıktr

كم بو خلق جمله بر اودن كلدلر
كالب انك دنیده طاغدیلر

Kim bu halk cümle bir evden geldiler
Gelip anun dünyada dağıldılar

*Dünya insanlığına hepsi bir evden geldiler onun
dünyasına dağıldılar*

بینه جمله اول اوهدر ینلری
انده جمع اولاسی درور جانلری

Yine cümle ol evedür yönleri
Anda cam' olası durur canları

*Bütün insanlar, geldiği yer neresi ise oraya döner
[Mahşey günü toplanmak kastedilmektedir]*

نیجه کم اصلو اولرسا برکشی
اولمز یسه حق یولنده یلدشی

Nice kim uslu olursa bir kişi
Olmaz ise hak yolunda yoldaşı

*Bir kişi ne kadar akıllı olursa olsun, hak yolunda
yoldaşı olmazsa...*

یولنی ایلامز اول منزله
دولشر دنیاده یوز بك مشكله

Yolunu iledemez ol menzile
Dolaşır dünyada yüz bin müşkile

*... varacağı yere varamaz, dünyada bir çok mesele
ile karşılaşır*

زیزه دنیاده پردهدر خلق یولنه
خلقى قومزکم ورا حق یولنه

Zira dünya perdedür hak yolına
Halkı komaz kim vara hak yolına

*Çünkü dünya hak yoluna bir engeldir, halkı da hak
yoluna varmayı bırakmaz*

یلکوزن قوت قنی کم یول اچا
بو قومو پردهلری یرتا کچا

Yolunuzun kuvvet kanı kim yol aç
Bu kamu perdeleri yırtta geçe

*Kim bu perdeleri yırtıp geçen ve yol açan yalnız
kuvvet nerede? Bu kuvvet ancak Tanrı'dır*

امدی جون بیله درر نتمک کرک
دغرو یار اتاکنی دتمک کرک

İmdi çün bile durur ni'tmek gerek
Doğru yar eteğini dutmak gerek

*Şimdi ne yapmak gerekir, doğru dost eteğini
tutmamız gerekir*

اولاشوبیلورسک طغرو یاره
یارسنی اولشدوره اولولره

Ulaşabilirsen doğru yere
Yer seni ulaştura ululara

*Seni doğru dostla ulaştırabiliyorsa o dost sebi ululara
yakın kılar*

جون اولولر صخبئینه کیرسن
ایله بل حق حضرتته ایرسن

Çün ulular sohbetine giresün
Eyle bil hak hazretine iresün

*Ulular sohbetine katılırsa hak hazretine yakın
olacağını bilir*

زیره دنیا بنلره مانع دکل
دنیه ذوقنا بولر قانع دکل

Zira dünya bunlara mani' değil
Dünya zevkine bunlar kani' değil

*Çünkü dünya bunlara engel değil, dünya zevkine
bunlar doymuş değil*

دون و کون حضرتددر سیرانلری
پادشاهها اولشوبدر جانلری

Dün ü gün hazretler seyranları
Pâdişâhâ ulaşubdur canları

*Gece ve gündüz onların seyrettikleri hazrettir.
Onların canları sultana ulaşıktır.*

عاشقک نه دیدکن دوتارسک
دنیده اولوره او یارسک

Âşukın ne didiğin tutarsan
Dünyada ululara uyarsan

*Senin aşkın ne derse onu tutarsa, dünyada ulularla
beraber olursa*

اولولر الته سنى اول حضرته
هیج کمانسز داکناسن دولته

Ulular ilete seni ol hazrete
Hiç gümansız değinesin devlete

*Hiç şüphesiz bundan devlete değinirsin (mutlu
olursun)*

ای خدا ایا دغرو یولدن ارمغل
اول اولولردن بزى آیرمغل

Ey Hüda ya doğru yoldan ırmağı
Ol büyüklerden de bizi ayırma

*Ey Allah'ım bizi doğru yoldan uzak tutma, o
büyüklerden bizi ayırma*

Nesimî

mef'ûlû / mefâ'ilûn / fe'ûlûn

دریای محیط جوشه کلدی
کون ایله مکان خروشه کلدی

Deryâ-yı muhit cûşa geldi
Kevn ile mekân hurûşa geldi

*Okyanuslar okyanusu coştukça coştı, varlıklar alemi
çağıldadıçça çağıldadı*

Bu beyitte açık istiare vardır. Şair, gönlü okyanusa
benzetmiştir. Gönül, insanın idrak merkezidir.
Kainat, alem-i sugrâ, gönül ise alem-i kübrâdır.
Kainatın yaratılışı söz konusudur.

سر ازل اولدی آشکارا
عارف نیجه ایلسون مدارا

Sırr-ı ezel oldı âşıkâra
Arif nice eylesün müdârâ

Ezel sırrı ortaya çıktı; Arif, yüze gülmeyi ne yapsın

Beyitte Arif kelimesi kasıtlı olarak kullanılmıştır.
Böyle kullanılmasının sebebi de sezgi yoluyla

görünmeyi görmeye, bilinmeyi bilmeye çaba
göstermeden sahip olana arif denmesidir.
Tasavvufta ilm-i ledün adı verilir. Marifetlik bilgisi de
denir.

هر ذره کونشدن اولدی ظاهر
طیراغه سجدوم قیلدی ظاهر

Her zerre güneşden oldı zâhir
Toprağa sücüd kıldı Tâhir

*En küçük parça güneşten ortaya çıktı, melek de
toprağa secde etti.*

آجی سو شراب کوثر اولدی
شر'بزه نبات و شکر اولدی

Acı su şarab-ı Kevser oldı
Ha-kûze nebat u şeker oldı

*Acı su Kevser şarabına döndü, Ebu Cehil karpuzu
(acı karpuz) şeker kamışı oldu*

Beyitte geçen Kevser kelimesi hem cennetteki
suyun adıdır hem de bolluk, bereket anlamındadır.
Peygamber'e telmihte bulunulur.

Ayrıca bu iki mısradaki tüm varlıkların
değişebileceği söylenir. Leff'ü neşr sanatı vardır: Acı
su -> karpuz ve Kevser şarabı -> nebat u şeker

تیراک مزاجی دوتدی آغو
لولوی مدور اولدی دارو

Tiryak mizacı duttı ağı
Lülü-yi müdevver oldı dârû

*Dünyada zehir varsa panzehiri de vardır, dönen inci
de ilaç oldu*

Beyitte geçen "lülü-yi müdevver, o devirdeki bir
zehirin adıdır.

نقاش بولوندی نقش ایچنده
لعل اولدی عیان بدخش ایچنده

Nakkâş bulundu nakş içinde
La'l oldı 'ıyân Bedahş içinde

Bedahş bölgesinde la'l mücevheri apaçık ortaya çıkıyorsa, resim içinde onu yapan ressam bulundu

Şair, kainatı resme benzettiği için açık istiare yapmıştır. Nakkaş kelimesi de Tanrı'nın adı olmuştur. Nakş ve nakkaş kelimelerinde istiare vardır.

کلی بیر و کوک حق اولدی مطلق
سویله دف و چنگ و نی انا الحق

Küllî birü gök hak oldu mutlak
Söyler def ü Çeng ü ney Ene'l-Hak

Bütün yer ve gök bütünüyle mutlak oldu, def, çeng ve ney de Ene'l-Hak der

Beyitte geçen Ene'l-Hak için bkz: Y. Nuri Öztürk – Hallac-ı Mansur.

Yine beyitteki tef, varlıkların her nefeste Allah'ı zikretmesinin işaretidir. Çeng, sazdır. Bir halden başka bir hale dönüşü ifade eder. Ney de Mevlânâ'dan beri insan-ı kâmilin karşılığı olarak kullanılır.

معشوق ایله عاشق اولدی بیر ذات
محو اولدی وجود نفی و اثبات

Ma'suk ile 'âşık oldu bir zât
Mahu oldu vücûd-ı neff ü isbât

Seven ile sevilen tek bir zat oldu, neff ü isbat da varlığı yok etti

هر قطره محیط اعظم اولدی
هر ذره مسیح مریم اولدی

Her kadre muhit-i 'azam oldu
Her zerre Mesih-i Meryem oldu

Bir damla, büyük okyanus oldu. Her zerre de diriltici özelliği kazandı

Beyitte geçen Mesih-i Meryem Hz. İsa'nın sıfatıdır.

داش و کسک اولدی ورد نسرین
فرهاد ایله خسرو اولدی شیرین

Dâş u kesek oldu verd-i nesrîn
Ferhad ile Hüsrev oldu Şîrîn

Taş ve kaya yaban gülü⁷ oldu, Ferhad ile Hüsrev de Şîrîn oldu

مسجود ایله ساجد اولدی واجد
مسجود حقیق اولدی ساجد

Mesûd ile sâcid oldu Vâhid
Mescûd hakîki oldu sâcid

Secde edilen ile secde eden bir oldu, secde dilen de hakiki secde eden oldu.

ایمان ایله کفر بیر شی اولدی
داتلو ایله اجی بیر می اولدی

İmân ile küfr bir şey oldu
Datlu ile acı bir mey oldu

İnananla inanmayan tek bir şey oldu, tatlı ile acı bir şarap oldu.

Küfür ile iman arasında anlam birliği olduğu için leff'ü neşr sanatı vardır.

شرکت آرادن کوتوردی وحدت
وحدتدن آچیلدی باب رحمت

Şirket aradan götürdü vahdet
Vahdetten açıldı bab-ı rahmet

Çokluk, aradan vahdeti götürdü. Vahdetten açıldı rahmet kapısı

اشیا ایکی لیکن اولدی خالی
باقی احد اولدی لایزالی

Eşya ikilikten oldu hâlî
Bâkî ehad oldu Lâ-yezâlî

Eşya, ikilikten çokluktan kurluldu, Lâ-yezâlî olan Tanrı da baki oldu

⁷ Kesek, kayadır. Taş ve keseklerin arasında yetişen gül ise yaban gülüdür.

جان ايله ن اولدى بير حقيقت
بیرکتی شریعت و طریقت

Cân ile ten oldu bir hakikat
Birket – i şeri'at u tarikat

Can ile ten tekbir yolunda varlık oldu, şeriatta tarikat
da birlikte oldu

Beyitte leff'ü neşr sanatı vardır: Can ve tarikat, ten
ile şariat ilgilendirilmiştir.

ای طالب اکر دکاسک اعمی
کور وعده کل من علیها

Ey tâlib eğer değilsen a'mâ
Gör vâde-i küll-i men 'aleyha

Ey hakikat isteklisi! Eğer gönül gözü görmeyen biri
değilsen "varlık alanındaki her şey yok olucudur;
ancak celal ve ikram sahibi olan rabbinin zâki kalır"
sırrının ortaya çıkışını gözle

İkinci satırda geçen "küll-i men 'aleyha", Kur'an'da
Rahman suresinin 26. ayetinin başıdır.

رفع اولدی حجاب ما سوی الله
القدرة و البقاء لله

Ref' oldu hicâb-ı mâsivallah
El-kudretü ve'l bekâr-ı lillah

Allah'tan başkası olma engeli kalktı, "zaten, güç de
Allah'ındır, bakılık de"

Mutasavvıflara göre bir tek varlık (vücut) vardır. O
da vücut-ı mutlaktır. Ezeli güç ondadır. Başka hiçbir
varlık yoktur. Yani yegane varlık Tanrı'nın kendisidir.
Kainatta gördüğümüz varlıklar birer suretle Allah'ın
tecellisinden ibarettir.

غیر اولدی هلاک و وجه قاندى
محو اولد شوکیم بو بحره دالدى

Gayr oldu felâk ü vech kaldı
Mahu oldu şu kim bu bahre daldı

Allah'tan başkası yok oldu; ancak yüce varlığın yüzü
kaldı. Denize dalan da deniz oldu

Vech kelimesi Kur'an'da Kasas suresinin seksen
sekizinci ayetinde iktibas edilmiştir. Ayetin meali
şöyledir: "Ondan, yani Allah'tan başka ilah yoktur.

Onun vechinden başka her şey helak bulucudur
(yok olacaktır)." Kur'an'ı tefsir eden mütefsirler, bu
helak olma ve yok olmayı ölüme bağlarlar.
Mutasavvıflar ise onu vahdet-i vücudla açıklamaya
çalışırlar.

کر آچوغ ایسه بصیرتینک باخ
کور سنده حق و کیتمه ایراخ

Ger açuğ ise basiretünün bah
Gör sen de hakkı ü gitme irah

Eğer gönül gözün açık ise hakkı kendinde gör, sakın
uzağa gitme

Gönül gözleri açık olanlar, Allah'ın velileridir. Veli,
ermiş kişi demektir. Velilik Tanrı'nın armağanıdır.
Velilerin bir kısmını halk bilir bir kısmını da hak bilir.
Bir kişi, çalışıp çabalayarak veli olamaz.

چون مؤمنه مؤمن اولدی سرآت
سرآتینکا باخ و آنده کور ذات

Çün mü'mine mü'min oldu mir'ât
Mir'âtına bah ü anda gör zât

İnanan, inanana ayna oldu. Aynaya bak da orada
zâtı gör

Beytin birinci mısrasında mümin, müminin aynasıdır
sözü hadis olarak rivayet edilir.

کور سن سنی کیم نه جسم و جان سن
مقصود وجود کن فکاز سن

Gör sen seni kim ne cism ü cânsın
Maksud-ı vücut-ı kün fe-kânsın

Allah'ın "yokken vâ ol" emriyle vücut bulanların
isteği sensin. Kendinde kendini gör ve nasıl bir cisim
ve can olduğunu anla

Tasavvufta Murat ve Maksûd'un manası
"kılavuz"dur. Müritler, o kılavuza yani şeyhe uymaya
mecburdurlar.

هر کیمسه کیم اسریدی بو یدن
حی ابد اولدی ذات حی دن

Her kimse kim esridi bu neyden
Hay-ı ebed oldu zât-ı haydan

Bu şarapla zâtı görmüş olmanın arzusuyla sarhoş olup kendinden geçen kimse, diri olan zâttan ebedi dirlik aldı

Hay Esmâ-i Hüsnâ ebedi ve ezeli ölümsüz olan baskıyla Allah'tır. Kur'an'ın çeşitli surelerinin çeşitli ayetlerinde üç kez tekrarlanmış olduğundan dolayı "her nefis ölümü tadacaktır". Tasavvufta bir de hadis olarak rivayet edilen "ölmeden evvel ölü" sözü vardır ki, bunlar beşeri ihtiraslardan sıyrılmak anlamındadır.

نفسین تانیدی و بیلیدی ربی
توحید یولنده اکدی حبی

Nefsin tanıdı vü bildi rabbi
Tevhid yolunda andı habbi

O şaraptan içip de kendinden geçen nefisini tanıdı, hakkı da bildi. Tevhid yoluyla böylece dilek tohumunu ekti

Dünya, ahretin tarlasıdır. Ektiğin gibi biçersin. Türkçede de ne ekersen onu biçersin sözü sık sık tekrarlanır olmuştur. Nefisini tanıyan rabbini bildi sözü ise Peygamber'in bir hadisidir.

ای حقدن ایراغ اوان عزازیل
کر دیو دکسن آدمی بیل

Ey haktan irâk olan 'azâzîl
Ger dîv değilsen Âdemi bil

Ey melek kılığında olan iblis. Sen eğer şeytanın ta kendisi değilsen Ademi yani insanı tanı (onun üstünlüğünü bil)

Azâzîl, şeytanın melekler arasında yaşadığı, henüz Hz. Adem'e secde etme emrine muhatab olmadığı zamandaki adıdır.

آدمده تجلی قیلدی الله
قیل آدمه سجده اولمه کراه

Adem'de tecelli kıldı Allah
Kıl Adem'e secde olma gürrah

Tanrı, Adem'de tecelli kıldı. Hz. Adem'e secde et de yolunu şaşırma

شیطان لعینه اویمه زنهار
آینک سوزنی اشتمه ای یار

Şeytan la'ine uyma zinhâr
Anrım sözünü işitme ey yâr

Şeytanın oyununa gelme asla. Onun sözünü duyma ey dost

حقدن سنکا لا تطمه کدی
هم واسجد و اترب دیلیدی

Hakdan sana lâ-tutihi geldi
Hem vescuđ ve kethib digildi

(Çünkü) "ey Azrail kılıklı Hak'tan senin hakkında "ona uyma" emri verildi. Ardından secde et de yaklaş denildi

Birinci satırda geçenle ikinci mısradaki geçen Arapça sözlerde, aynı sırayla Kur'an'ın Alak suresinin on dokuzuncu ayetini şair kendi düşüncesini iktibas yoluyla kullanmış ve yorumlamıştır.

حشرینک کونی کدی اینخودن دور
اینانیز ایسنک کوزونکی آج کور

Haşrinün günü geldi uykudan dûr
İnanmaz isen gözünü aç gör

Dirilme ve derilme (toplama) günü (mahşer günü) geldi. Uykudan uyan kalk inanmazsan gözünü aç da olanı biteni gör

صور اونین اشتمدی قولاغونک
دایانیدی بو کورپیدن آیاغونک

Sûr ünin işitmedi kulağın
Dayandı bu kprüden ayağın

Sûr'un sesini bu kulağın duymadı mı? Bu köprüden geçerken ayağın yürüyemez mi oldu?

Beyitte kinaye yoluyla söylenen köprü "sırat köprüsü"dür.

اینخودن اویان که محشر اولدی
کور نیجه زمانه پر شر اولدی

Uyhudan uyan ki mahşer oldı
Gör nice zemane pür-şer oldı

Uykudan uyan mahşer oldu. Zemanenin şerle ne kadar dolup taştığını anla

چون محرم قل کنی دکسن
بیگانه سن آشنا دکسن

Çün mahrem kul-kefâ değilsen
Bigânesin âşinâ değilsen

“(Onlara de ki) ya Muhammed! Benim ve sizin aranızda Allah gerekli tanık olarak kafi geldi.”
Buyrulmasındaki sırla vakıf olmadığına göre sen bu davaya karşı ilgisizsin. O takdirde sen bildik değil yabancısın

Bu beyitte iki kelimesi, iktibas edilen anlatının geçtiği meali nesre çevirmedeki parantez içi sözdür.

چالندی قیامتینک نفیری
ای صاغر ایشتمدینک صغیری

Çalındı kıyametin nefiri
Ey sağır işitmedin sefiri

Kıyamet borusu çalındı. Ey sağır, sen hala çınlayıp duran sesi işitmedin mi?

قوپدی قیامت قورولدی میزان
حشر اولدی عیان بولوندی یزدان

Kopdı kıyamet kuruldu mizân
Haşr oldı ‘iyân bulundı Yezdân

Kıyamet koptu uyan artık hak terazisi kuruldu.
Allah’ın Allah olduğu bilindi (apaçık ortaya çıktı)

هر کیمسه که تانیدی بو جانی
بیر ذره یه صایمادی جهانی

Her kimse ki tanıdı bu cânı
Bir zerreye saymadı cihânı

Bu varlığı herkes tanıdı. Onun bir zerresini cihan ile bir tutmadı

یردن چیخه کلدی دابته الارض
اوش سرنی ایلم سنکا عرض

Yirden çihagedli dâbbetü'l-arz
Uş sırrını eylerem sana arz

Dâbbetü'l-arz yerden birden bire çıkageldi. İşte bak sırrını da sana bildirmiş oldu

Dâbbetü'l-arz kıyametin kopacağı sırada büyük alametlerden biri olacak sürüngenin adıdır.

مشرکدن ایدر موحدی فرق
ای وای انکا کیم اشی دور زرق

Müşrikten gider muvahhid-i fark
Ey vay anakim işidür zerk

Elimdeki bu asa belimdeki bu kılıç müşrikten muvahhidi (kötüden iyiyi) ayırt eder. İşî göz boyama olanın vay haline

Beyitteki zerk “hile” ve “iki yüzlülük” demektir. Türkçede “göz boyama”nın karşılığıdır.

هم خاتم انوک النده فرمان
یعنی که منم بو کون سلیمان

Hem hâtem anın evinde fermân
Ya'ni ki menem bugün Süleymân

Mühür de bende işte ferman da. Demek odur ki bugünün Süleyman’ı benim

Nesimi, bu beytinde “mühür kimdeyse Süleyman da odur” atasözünü bu şekilde söyleyerek “irsalî mesel” sanatı yapmıştır.

موسی منم اوش عصا الیمده
چالمن ازی قیلج بیلیمده

Mûsâ mene muş asâ elimde
Haktan ezeli kılıc bilimde

Mûsâ benim, işte asam elimdedir. Hakkın kuşattığı ezeli kılıç da belimdedir

Asâ, Hz. Musa’nın mucize aracı olan değneğin adıdır. Beldeki kılıç ise doğu kültüründe hakimiyet sembolüdür. Şair Nesimi, elde asa belde kılı sözleriyle hem manevi hem de maddi güç sahibi olduğunu ifade etmek istemiştir.

خلقونک النہ باسر عصائی
یعنی که بیلنک بو استوائی

Halkının eline asar asâyı
Yani kim benüm bu istinâyı

Kötüden iyiyi ayırt etme özelliğini bulan, insan yüzündeki çizginin ne olduğunu bilin, öğrenin ve anlayın diye, halkın eline asayı basar

یمنی که بو استواده دور حق
اول مالک ملک وحی مطلق

Ya'ni ki bu istivâda duy hak
Ol malik-i mülk hayy-i mutlak

*O mülk sahibi kayıtsız şartsız ileri vasıflarıyla hakk
bu istiva çizgisindedir*

Beyitte geöen malikü'l mülk ifadesi Kur'an'da Al-i
İmran suresinin yirmi altıncı ayetinde geçer

هم جنت و حور و هم لقادر
رحمن ايله عرش استوادور

Hem cennet ü hür ü hem likâdur
Rahman ile 'arş-ı istivâdur

*Hem cennettir hem huridir hem hakkın hak
tecellisidir. Rahman ile arştır, arş ise istivadır*

کر سن کیچه سن بو استوادن
ازاد اوله سن غم و بلادن

Gerçünsen geçesin bu istivâdan
Azâd olasun gam u belâdan

*Sen ancak bu çizgiden geçince gamdan ve beladan
kurtulursun*

İstivâ: Hürûfî terimlerinden biridir. İnsan yüzünü
sağlı sollu iki eşit parçaya bölmek üzere, yukarıdan
aşağıya indirilen hayali çizgidir. Kur'an'da çeşitli
surelerin çeşitli ayetlerinde Tanrı ile ilgili olarak
istevâ kelimesinin mastarını teşkil eden istivâ
gücüyü çevreleyen ve kaplama gücüyle tecelli
etmek anlamında mecazi bir kullanım vardır.

حقدن بو صراط مستقیم
بیل سن که بودور حقیقک نیمی

Hakdan bu sırât-ı müstakimi
Bil sen ki budur hakkın na'imi

*Bu dosdoğru yolun hakdan olduğunu bil, çünkü bu
hakkın naimidir*

"Dosdoğru yol" olarak anlamlandırdığımız "sırât-ı
müstakim" Allah'ın bilgilendirdiği Hz. Peygamber'in
gösterdiği hidayet, selamet yoludur. Şair Nesimi,
na'im kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır.

"Allah'ın bol nimeti" anlamının gerisinde ona tabi
olduğu söylenen Esterebâtî Fazlullah Naimi
saklıdır.

یوزونک بو جهتدن اولدی بیضا
من فضل الهنا تعالی

Yüzün bu cihetten oldı Beyzâ
Men fazl-ı ilâhina tâ'li

*Yüzün yüce ilahımızın fazlı, keremi sayesinde bu
yönden ak olur*

Arapça olan ikinci mısradan, "Yüce ilahımız olan
Fazl" anlamı saklıdır.

الفاظ نسیمی کور نه جاندر
دریای محیط و در کاندور

El fazl-ı Nesimî gör ne cândur
Derya-yı muhîr ü dūr-i kândur

*Nesimî'nin sözlerinin ne can verici olduğunu gör.
Okyanusları okyanusu bu sözleri de hazinelik incidir*

Kadı Burhaneddin

mef'ûlü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün

کوکله قویلی صنما بر صفای عشق
طولدی بو عالمه ینه بزدن ندای عشق

Gönülde kapalı sanemâ bir safâ-yı aşk
Toldı bu âleme yine bizden nidâ-yı aşk

*Ey dut gibi güzel olan sevgili, gönülde bir aşk safası
masivadan (maddiyattan) sıyrılmış olarak ortaya
çıkmalı beri bu âleme aşk nidası yine bizden doldu*

Beyitte gönül ve aşk iki soyut kavramdır. Aynı
zamanda gönül, insanın idrak merkezidir. Gönülde
aşkın safasını bulmak ifadesi bize Hz. İsa'yı
çağırır. Telmih sanatı vardır. Gönül, şekil
itibarıyla cerese (çana) benzetilir. Çanın ortasındaki
ses çıkan yuvarlak demir parçası, gönüldeki siyah
noktayı karşılar. O siyah beneğe "süveyda" adı
verilir. Buna göre şair, masivadan yani maddeden
arınma düşüncesi, gönülde ortaya çıkmalı beri (bu
ortaya çıkış Hıristiyanlık dini ile başlar) aşk nidasını
bu âleme yine bizler yani Müslümanlar
doldurmuştur.

بو دردکم دواسنه عقل ایدمز علاج
بکزر بو درده که کرک اولور دواى عشق

Bu derdümün devâsına akli demez ilâç
Benzer bu derde ki gerek olur devâ-yı aşk

Bu derdimin tedavisine akıl ilaç olamaz. Bu derdin tedavisinde yine aşk gereklidir

Beyitte geçen dert, metafizik hakikate erme heyecanıdır. Akıl, belli prensipler dahilinde hareket ettiği için gönül derdine ilaç olamaz. Yani akıl, madde aleminin dışına çıkamaz. Bu kanunlar gereği divan şairleri şiirlerinde zaman zaman aşk ile akli karşı karşıya getirirler. Mesela Fuzûlî: “Men akıldan isterem delâlet / Aklum mana gösterir dalâlet” ve yine aynı şair “Aşk imiş her ne var âlemde / İlm bir kıl-ü kâl imiş ancak” beyitlerinde bu mukayeseyi açıkça belli etmiştir.

قانی کولمده سو و کوزومک یشیننی قان
بکزم کومیش التون ایدر کیمیای عشق

Kân-ı gönülde su gözümün yaşını kân
Benzüm ümişin altun biber kimyâ-yı aşk

Aşk kimyası gönülde kanı su ve gözümün yaşını kan benzimin beyazlığını yani gümüşünü altın eder

Şair, aşkı kimyaya benzetmiştir. İnsan bedenindeki kan, o bedeni ayakta tutması nedeniyle, tasavvuftaki maddenin karşılığıdır. Aynı zamanda, kirdir. Su ise hayattır, temizliği ifade eder. Kanın gönülde su olması, aynı zamanda ıstırap veya dert karşılığıdır. Benzin sararması aşıklık ifadesidir. Buna divan şairleri “gül-i rânâ” da derler. Böyle demelerinin sebebi, etrafı sarı, ortası kırmızı renkli bir gül çeşidinin olmasıdır. “Aşk gözümün yaşını kan etti” cümlesi, iki anlama gelir. 1. Kanlı gözyaşı döktüm, çok ıstırap çektim; 2. Gözümün akan yaş, ıstırap sonucunda içimdeki maddeden yani kandan temizlendi.

عنبر سچی چیننده جانم مشکى چین ایدر
اولمادی بدن اوزکیه هرکز خطای عشق

Anber saçı çininde cânım müşk-i çin ider
Olmadı benden özgiye her giz hatâ-yı aşk

Anber senin kıvrılmış saçında canım miski toplar, asla benden başkasına aşk hatası baki olmadı.

Şair, aşkın bir cevher olduğunu biliyor. Kendisi de maddeye yani kesrete bağlı olduğunu düşünüyor. Beyitte saç kelimesini özellikle belirtiyor. Bunun nedeni, saçın, siyahlığı ve çokluğu nedeniyle kesretin karşılığı olmasıdır. Saçın düğümünde aşıkların gönlü gizlidir. Dolayısıyla Tanrı aşığı olan şairi kesrette oyalayan ve onu maddede bırakan şeydir. Sevgilinin saçı siyah değildir. O, esasen anber rengindedir. Yani alacadır. Tasavvufta aşk kesrette kalmayıp vahdete ulaşmış ise kendini kurtarır. Kadı Burhaneddin, bu beyitte belirttiği gibi

kesrette oyalanırsa kendi ifadesiyle “aşk hatası” etmiş olur. Beyitte geçen hata kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. Kusur anlamında ve anberin bulunduğu yer manasındadır.

زلفی نهایتینه بو عشقم ایرامدی
کرچه یوریمز کشی هرکز بیای عشق

Zülfî nihayetinde bu aşkum bilemedi
Gerçi yürüyemez kişi her kez vefâ-yı aşk

Bu aşkım onun zülfünün sonuna eremedi, ulaşamadı. Her ne kadar insan her defasında aşk ayağı ile yürüyemese de

Şair, duyduğu aşk madde aşkı olduğu için kesretin sonuna varıp oradan vahdete geçemiyor. Bunda da bir derece haklı olduğunu, ikinci mısradaki sözüyle teselli ediyor.

چون کلدی عشق ملکنی اکه صمرلدم
تدبیر مملکت هله قلدی برای عشق

Çûn geldi aşk mülkini ana sınırladım
Tedbîr-i memleket hele kıldı be-rây-ı aşk

Aşk geldiği zaman mülkümü ona emanet ettim, o da memleketi aşk düşüncesiyle idare etti

Bu beyitte ifade edilen aşk, mecazi aşk olabilir. İnsan bedeni olan ten ona emanet edilmiştir ve o bedeni idare eden aşktır. Bu aşk insanı hakikate erdirebilir.

قانیله دستماز آلورم لبلریچون
تا بر دوکانه راست قلم از برای عشق

Kân ile destemâz aluram lebleri çün
Tâ bir düğâne râsıt kılan ez-berâ-yı aşk

Onun dudakları için kan ile abdest alırım, ta ki aşk için iki rekat namaz kılayım

Dudak, kanı emdiği ve kanı yok ettiği için tasavvufta vahdetin karşılığıdır. Hakiki manada aşka ulaşabilmek için maddenin feda edilmesi gerekir. Bu merteye tasavvufta “Fena Fillah” mertebesidir.

عشقو آختدی قانونی و لعل لبلرک
عرض ایدر اوزنی که بنم خونبهای عشق

Aşkun ahıttı kanumu vü la'l-i leblerün
Arz ider özini ki benem hûn-behâ-yı aşk

Senin aşkın kanımı akıttı ve la'le benzeyen dudakların "aşkın diyeti benim" diye kendini ortada gösterir

Bu beyitte geçen dudak ifadesi de yine vahdetin karşılığıdır. La'l-i leb tamlaması da izafet-i teşbihîyedir.

يورك دلوک دلوک اولبن ناله لر قیلور
دعویسی بو که یعنی بنم شمدی نای عشق

Yürek delük delük olurban nâleler kılır
Da'vîsi bu ki yani benem şimdi nâ-yı aşk

Yürek, delik delik olup feryatlar ediyor. Yani şimdi aşkın neyi benim davasındadır

Beyitte kalp, delik delik olarak feryat etmesi nedeniyle maddi ıstırapın işaretidir. Bu dert ya da ıstırap tanrıdan başka sevgi bağlarından kurtulabilmek ve bunun sonucu olarak "aşkın neyi olmak" içindir. Ney denen müzik aletinin içinde ne varsa o boşalmıştır. Dolayısıyla Mevlanâ'dan beri gelen ney de insan-ı kâmilin karşılığıdır.

طاردر کوکل بغایت و عشقوک دکیزی اود
جان نجه قاتلنیبله پس در هوای عشق

Tardur gönül bâ'yet ü aşkun denizi od
Can nece katlanabile pes der-hebâ-yı aşk

Gönül çok dardır. Aşkın denizi ise ateştir. O halde aşkın hebasına can nasıl katlanabilsin

Gönül, alem-i Kübra olmasına rağmen şair gönlü dar saydığı için hakiki aşkı bütün genişliğiyle kavrayamaz. Enginliği ve genişliğiyle aşk denize benzetilmiş, o da yetmemiş ateş denizi ifadesi kullanılmış, madde olan can bu aşk ateşi denizine nasıl dayanabilir denmiştir. Hakiki aşkın peşinde olan aşk için şairin şikayet ettiği noktalara hakiki aşık pervasızca kendini atmalıdır.

بن یار عشقیله طوغین بوییمشم
محرور اولمیه کیشی اندر سرای عشق

Dem yâr aşkı ile toğırban büyümüşem
Mahrûm olmaya kişi ender-serây-ı aşk

Ben yar aşkı ike doğup büyümüşüm, aşk sarayında kimse yoksun kalmaz

Bir sevgiliye aşık olmak şairin yaratılış gereğidir. Bu kadar fedakarlık isteyen sevilme isteği, onun maddesi yani canı bir türlü katlanamamaktadır. İslam dininde ümit kesmek uygun bir hareket değildir. Sevgiliye duyulan aşk, ister beşeri ister mecazi isterse ilahi olsun, bu cevher şairde vardır. Saraya benzetilen aşktan dolayı şair bir gün bu

hakiki aşkın kucığına düşmek ümidiyle teselli olmaktadır.

Kadı Burhaneddin, ilahi şakın cazibesini, ona ulaşamaktan doğan buhranları, çeşitli terimlerin arkasına sığınarak ifade etmiştir.

Sûhte gönüllere kıldı yine câr-ı aşk
Ey nice âşıklara kıldı yine zâr-ı aşk

Aşk yine yanık gönüllere seslendi, yine o aşk nasıl inletti

Bu beyit, bir aşk hamlesinin ortaya çıktığını bildiren bir giriş mahiyetindedir. Beyitteki "yanık gönül" ifadesi mecazi aşka düşkünlüğün ıstıraplarını çekmiş gönül demektir. Güzelliği görüp ona bağlanabilen gönül de aynı amanda ilahi aşka hazırlanan gönüldür.

Kıldı yanaklarımı cümle muasfer meğer
Anun-çün eyledi cedveli ber-kâr-aşk

(Bu aşk) yanaklarımı tamamen sarıya boyadı.
Galiba bu sonuca ulaşmak için ırmağı faaliyete geçirdi

Cetvel kelimesi, göz yaşı ile birlikte kullanıldığı zaman "ırmak" anlamına gelmektedir. Çünkü cetvel de ırmak da düzdür.

Bu beyitte sözü edilen aşk, insanda maddi aşkı azaltıp yok eden bir sevgilidir. Çünkü insanda maddeyi temsil eden kanın akması ile yüz sararır, kanda gözden ırmak gibi akar. Kanlı gözyaşı ise ilahi aşka doğru gitmenin göstergesidir.

Gerçi ki mahmûr ider lebleri ile cânı
Şükr ana ki gözlerün eyledi hammar-ı aşk

Her ne kadar dudakları ile canı mahmur ile güçsüzü hale getiriyorsa da aşkın onun gözlerini bir aşk satıcısı haline getirmesi çok sâyân-ı teşekkürdür

Leb, yani dudak fenafillahıdır. Yani maddeyi yok eder, kanı emer. Onun için kırmızıdır. La'l rengindedir. Bu dudak, canı yani maddeyi güçsüz hale getiriyor; fakat onu kamçılayan vardır. O da gözlerdir. Göz de birden fazlalığı, siyahlığı ve kirpiklerin çokluğu sebebiyle kesretin karşılığıdır. İki uzv, yani göz ve dudak, daima bir tezat konusudur. Göz > kesret, duak > vahdettir.

Göz, yüzdeki siyah yerlerden biridir. Esas itibarıyla insanın manasını öldürür, maddeye götürür. Bu bakımdan göz ve görme katildir. Bu özellikleriyle bir başak sıfatı da cadıdır.

Küfrini gîsûsının cânumuz îmân bilür
Bağlayalu bilüme bir kara zünnâr aşk

Aşk, belime bir kara kuşak bağladığından beri zülfünün küfrünü canımız yani maddemiz iman saymıştır

Küfr ve gîsû kelimelerinden dolayı ikinci mısradaki kara kuşağa bağlıyor. Çünkü gîsû karadır. Saç veya

gîsû tasavvufta kesretin karşılığıdır. Kesret de madde demektir. Dolayısıyla kesret yolu küfr yoludur. Canımız, yani maddemiz, baunu iman sayıyor ve ona bağlanıyor. Bu, aşkın bele bir kara zincir bağladığından beri başlıyor. Burada şair şunu demek istiyor: “Ben mecazi aşk uğruna yanıp tutuşuyorum. Bu bir küfr ise kendime buna kaptırdım. Lakin hakikate götüren yol bu yoldur.” Yunus Emre'nin “yaradılanı sev, yaradandan ötürü” sözü ile aynı anlamdadır.

Toldı gönülde hebâ kamadı hâli mekan
La-cerem oldu kamû bu der ü dîvâr aşk

Gönlü heba –beşeri aşk- o derece kapladı ki orada boş yer kalmadı kapısı ve duvarı da –her taraf- aşk kesildi

Beyitte geçen “hevâ” kelimesi arzu, istek demektir. Aşk kelimesiyle birlikte beşeri aşkı karşılar. Aşk bundan da muzdariptir, dertlidir. Lakin derhal tesellisini de bulmayı bekler.

Aşık u maşukunun aşkiledür varlığı
Bahıçeg ol ortadan yine günehkâr aşk

Seven ve sevilenin varlığı aşk ile olduğu halde bakıyorsunuz, ortada yine günahkar aşktır

Bu beyit bir isyan çıktığıdır. Eğer aşk olmazsa aşık ve maşuk da olmaz. Sevmek nedir bilinmez. Bu günah sayılan aşk sayesinde ki seven ve sevilen sonuçta muhabbet mefhumu ortaya çıkar. Eğer kesret alemine –dünyaya- düşülme idi kainatın yaratılışına sebep olan mahabbet ortaya çıkmazdı.. Bu ifadeyi pekiştiren mutasavvıflarca çok sık kullanılan Hz. Peygamber'in şu hadisi de bunu ifade eder: “Küntü...” (Ben bir gizli hazine idi, bilinmek istedim ve varlıkları da yarattım).

Hastaya olan şifâ ah bine kılan vefâ
Meclis içinde safâ gül bitiren hâr-aşk

Hastaya şifa eder, ah dine vefa eder. Meclis içinde safadır ve gül yetiştiren bir dikendir

(Bu aşk) hastaya şifadır. Bu hastalık manevi rahatsızlıktır. Yukarıdaki beyitlerden birinde söylendiği gibi bu rahatsızlığın tedavisi yine aşktır. Bu aşk, enest veznindeki (meclisindeki) vahdet ikrarını yerine getirir. Ahd ise enest veznindeki anlaşmadır. Beyitteki safa kelimesi daha önce de belirtildiği gibi maddeden sıyrılmadır. Meclis içinde safa da kesret içindeki vahdet demektir. Bu aşk, bir dikendir. Acı verir; fakat ahdine vefa ettiği için sorumlusu güldür, yani hayırdır, iyiliktir.

Biz necesi aşk ile olmayalım bir çün
Biz yoğ iken vahdete eyledi ikrâr-ı aşk

Bi, aşk ile nasıl bir olmayalım; çünkü biz daha yokken şak vahdeti ikrar etmiştir

Aşk ile bir olmak, vahdete ulaşmaktır; çünkü aşk, biz daha dünyaya gelmeden önce enest vezninde “belî” diyerek vahdete ikrar etmiştir ve ahdini yerine getirerek bizi vahdete ulaştıracaktır.

Verziş-i aşk eylese bizcileyin şirer
N'ola çü verziş kılır gündeb-i devvâr aşk

Bizim gibi insanlar aşk yolunda nasıl çaba sarf etmeye, bu dönen kainat aşk uğruna dönüp durmaktadır

Aşk yolunda yürümek gereklidir, zira bu alemin yaratılmasından amaç odur. Bu dönen kainat aşk üzerine dönüyor. Biz de bu dönen kainatın bir parçasıyız. Kadı Burhaneddin, bu gazelin 6. beytinde aşık ile maşuk'un varlığı bu aşk ile derken maksadı bu kainattır. Hak veya Tanrı maşuktur, kainat ise onun aşığıdır.

Kadı Burhaneddin, bu ikinci gazelinde bir ruh halinin insicamlı bir ifadesini izah etmektedir. Yani şairin büyük derdinin –ilahi aşk arzusunun- mantıki bir zincirleme hikayesidir.

Nesîmî

fa'ilâtün / fa'ilâtün / fa'ilâtün / fâ'lün

چون منی بزم از لاله ایلادی اول یار مست
اول جهنن کورنر بو چشمیمه دیار مست

Çün meni bezm-i ezelde eyledi ol yâr mest
Ol cihetten görünür bu çeşmime deyyâr mest

O yar beni ezel meclisinde mest ettiği için herkes ve her şey bu gözüme sarhoş görünür

Bezm-i ezel, Tanrı ile ruhlar arasındaki akittir (anlaşmadır). Bu ifade, gerek divan şairleri gerekse mutasavvıf şairler tarafından sıkça kullanılır. Allah'a yönelik büyük bir cezbe (trans hali) duyanların ifadesidir.

Enest, bezm-i temelde insanın kendi bilincinin dışında önceden verilen tutku, sevgi, cezbe ve çekimdir. Bu sevgi Tanrı sevgisidir. İnsanda görülen güzellikler Tanrı'nın tecellisidir. Beyitte, şair bu sözü bilinçli olarak değil de iradesi dışında kullanmıştır. Bu beyitte bu haliyle ifade edilen tip rind tipidir.

Şair, “bu yaratılış anında Tanrı bana mesti verdi. Bu mesti veren Tanrıyı da dünyadaki bütün varlıkları da sarhoş görüyorum” der.

مست درکاهم نه مستم بو شراب جزودن
صانه ای خواجه منی کیم اولاینم بیکار مست

Mest-i dergâham ne metsem bu şarâb-ı cüzden
Sanma ey hâce meni kim almışam bî-kâr mest

Ben tekke sarhoşuyum, bir parça şaraptan sarhoş değilim. Ey hoca! Beni boş yere sarhoş olmuş sanma

Dergah veya tekke, Tanrı'nın zikredildiği, ona ibadet edilen yerdir. Şarap kelimesinin sıfatı noktasında da

kullanılan cüz ifadesi bilinçli kullanılmıştır. Koskaca kainatın karşısında bir parça maddenin karşılığıdır. Beyitte, Tanrı varlığı karşısında maddeyi temsil eden her bir küçük parça dünyalıktır. Beyitte geçen "hoca" kelimesi yine bilinçli olarak kullanılmıştır. "Rind" kelimesinin karşıtı olan hoca kelimesi, dinin katı kurallarını savunan, şeriatı temsil eden kişidir. Yani dinin kurallarını tartışmadan kuru kuruya anlayıp harfiyen uyan bir tip olarak karşımıza çıkar. Bazı şairlerin bazı beyitlerinde hoca kelimesinin yerine "zahid" kelimesi de kullanılır.

شيله مست تا قیامت داخی هشیار اولزم
چون منی وحدت میندن ایلدی اول یار مست

Şöyle metsen tá kıyâmet dahi huşyâr olmazam
Çün meni vahdet meyinden eyledi ol yâr-mest

Öyle sarhoşum ki kıyamete kadar aklım başıma gelmez, çünkü yar beni vahdet şarabından sarhoş etti

Gerek bundan önceki beyitlerde gerekse bu beyitte sembollerle karşı karşıyayız. Sevgili var, içki meclisi var... Beyitte ifade edilen motif, büyük bir tutkudur. Bu tutku ise Allah ve ona duyulan sonsuz aşktır. Dile getirilen bir başka konu da, insanın kendi varlığının nedenini, değişik bir düzlem olan Tanrı sevgisinde ve Tanrı varlığında aramasıdır. Bunların sayesinde de şair kendi iç dünyasını mest ve ben merkezli ifade ediyor.

Divan şiirinde redir, o şiirin temel motifidir. Müzikteki ifadesiyle "leyd" motifidir. Yani şiirin odak noktasıdır. Ses ve anlam da bu şiirde merkezidir. Kafiye de bu redife yardımcı olandır. Şiirdeki kafiye zengin kafiyedir. Bu kafiyede şiirin anlamı zenginleştirilmeye çalışılır. Şiirin redifine destek olması bakımından bazı harfler sıklıkla kullanılmıştır. "Ol cihet, ol yâr" ifadeleri sebep gösterir. Bu sebebe dayandırılarak anlatılmak istenen şeyin zihinde kolay uyandırılması hedeflenir. Beyitte geçen "tâ" kelimesi gibi bazı kelimeler, uzun seslerle uzaklığı, çokluğu ve sürekliliği anlatır. Birinci beyitten bu beyte kadarki kısımda hep birinci teklik şahıs eki söz konusudur. Bunlara bakarak da bu şiir "ben" ve "mest" merkezli bir şiirdir denilebilir.

زند و قلاشم مقامیم کوشه میخانه در
کلیم قالو ایلدن عاشق و خار مست

Rind ü kallâşem makamûm kuşe-i mey-hânedür
Gelmişem kâlû belâdan âşk u humâr mest

Rind ve kalleşim, yerim meyhane köşesidir. Yaradılıştan beri aşık ve ayyaş, kendinden geçmiş bir şekilde gelmişim

Kâlû belâ, bazen çok eskiliği anlatmak için, bazen de Tanrı ile ruhları arasındaki o büyük anlaşmayı ifade etmek için kullanılır. Tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkışından sonra "zühd" ile "rind" tipleriyle

karşılaşırız. Zaman zaman da bu iki tip karşılaştırılır. Bu tipleri zaman zaman uç noktaya getirenler de olmuştur. Bu tipleri uç noktaya getiren temel sebep de tevekküldür.

جوش قیلدی عقل کل کلدی وجوده کاینات
کاف و نون امرندن اولدی بوجهان یکبار مست

Cûş kıldı akl-ı küll geldi vücûda kâinât
Kâr u nûn emrinden aldı bu cihân yekbâr mest

Akl-ı küll coştı ve bütün kainat oluştu. Bütün bu cihan kaf ve nun (kûn) emrinden baştan başa mest oldu

Tanrı, ruhları yaratmadan önce büyük bir yokluk vardır. Tanrı evreni yaratmaya karar verince kendi nurundan bir cevher yaratır. Bu cevhere "akl-ı küll" veya "nûr-ı Muhammedî" denilir. Dolayısıyla bu cevher, evrenin ilk hammaddesidir. Allah, bu cevhere bakınca cevher terler ve bütün manevi alemler yaratılır. Şair Nesîmî, evrenin yaratılışını ifade ederken temeline coşkuyu da koymuştur.

انس مست وجن مست و جمله بو وحش و طیور
آب مست و باد مست و خاک مست و نار مست

Enes mest ü cin mest ü cümle bu vahş u tuyûr
Âb mest ü bâd mest ü hâk mest ü nâr mest

İnsan mest, cin mest, gök ile yerdeki hayvanlar mest, su, rüzgar, toprak, ateş mest

İnsan, cin, hayvanlar alemleri tasavvuf dilinde bir sıralamayı ifade eder. İkinci mısradaki geçen elementlere ise "anasır-ı Erbaa" denmektedir. Evren, anasır-ı erbaa'nın karışımından oluşmuştur. Şair, kendi iç alemindeki mutluluğu ve sevgiyi evrene yansıtmaya çalışmıştır. Her şey onun gözünde mesttir.

جمله بو میدن اولوبدر بو جهان یکبارکی
عرش مست و فرش مست و کوکب سیار مست

Cümle bu meyden olubdur bu cihân yekbareği
Arş mest ü ferş mest ü kevkeb-i seyyâr mest

Gökyüzü, yeryüzü ve yıldızlar bu cihan, hepsi baştan başa bu şaraptan sarhoş olmuştur.

Açıklamaya çalıştığımız bu beyitlerde, şairde büyük bir kendinden geçiş olduğunu görmekteyiz. Bütün yaratıklarda, onları sarhoş eden bir büyü vardır.

عشق سبجانی میندن واله اولدی ایله بیل
چرخ و کرسی مرد و عالم بو قمر دوار مست

Aşk-ı sübhânî meyinden vâlî oldı öyle bile
Çerh ü kürsi medr ü âlem bu kamer devvâr mest

Şunu bil ki, ilahi aşkın içkisinden öyle bir hayrete düştü gökyüzü. Yer altındaki makam, insan, alem, ay ve bütün bunların hepsi mest oldu

ایله بیل تحت‌الثری دن تاثریا هر نه وار
اولدی ای خواجه سرامر از می جبار مست

Eyle (öyle) bil taht's-serâdan ta-süreyyâ her ne vâ
Oldı ey h'âce ser-â-ser ez mey-i cebbâr mest

Ey hoca, öyle bil ki toprak altından gökyüzüne her
ne varsa zorlayan şaraptan mest oldu

Beyitte geçen hoca, şeriatın katı kurallarını temsil eder. Burada bir tür hocaya takılma vardır. Tanrı'nın bir çok sıfatı varken "cebbar"ın kullanılması, hocadan dolayıdır. Allah'ın zorlayıcı özelliği genellikle zahidin konuşmalarında görülür.

آدم و حوا ملایک حور و غلمان و بشر
کوثر و طوبی و رضوان جنت و دیدار مست

Adem ü Havvâ melâyik-hûr u gilmân u beşer
Kevser ü tûbâ u Rıdvân-ı cennet ü didâr mesttir

Adem, Havva, melekler, huriler, insan, Kevser,
Tuba, cennet bahçesi ve didar mesttir

Didar, tecellinin bir parçasıdır (aşık ve maşuk). Tasavvufa göre Allah'ın tecellisi, dünyadaki bir şeyin bir aynaya yansması gibidir. Yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi burada da sıralamaya devam edilmektedir. Adem ile Havva'nın maceralarını çağrıştırarak, cennet ve didar ile sonunda düşüncelerini toplamaktadır şair. Büyük mutasavvıflar, cennetin bu tarifini cahil insanlar için yapılan bir tanım olarak görürler. Olgun insanlar için cennet, didar yani Allah'ın varlığıdır.

نوح و داود و سلیمان و زکریا و شعیب
عیسی مست و موسی مست و احمد مختار مست

Nûh u Dâvûd u Süleymân u Zekeriyâ u Şuayb
İsâ mest ü Musâ mest ü Ahmed-i Muhtâr mest

Nuh, Davud, Süleyman, Zekeriyya, Şuayb, İsa,
Musa, Ahmed-i Muhtar mesttir

Bu beyitte karşılaştığımız bir diğer önemli unsur da, sevgi ve tasavvufun yaradılış telakkisidir. Tanrı'ya yönelişte ve onun tecellisi olarak bakılan her şeyde sevgi esastır, korku değil.

شاه مردان شیر یزدان پیشوای اهل دین
کاشف سر ولایت حیدر کرار منت

Şâh-ı merdân şîr-i Yezdân pişvâ-yı ehl-i dîn
Kâşif-i sırr-ı velâyet haydar-ı kerrâr mest

Adı geçen sıfatlar, Hz. Ali'ye aittir. İlk iki tanımlama ile Hz. Ali'nin savaşçılığı, üçüncü tanımlama ile de İslam'ı ilk kabul edenlerden biri oluşu anlatılmaktadır. Bütün peygamberler bir beyitte sayılırken Hz. Ali'ye bir beyit ayrılması dikkat çekicidir. Beytin ikinci mısraındaki tanımlamalarda Şii ve Alevi motifleri görülür.

انبیا و اولیا و اصفیا و اتقیا
اولدیلر حق مجلسنده جلگی هشیار مست

Enbiyâ ü evliyâ ü afsiyâ ü etkiyâ
Oldılar hak meclisinde cümle-yi huşyâr-mest

Peygamberler, veliler, sufiler, dinine bağlı samimi
kişiler, akıllı herkes hak meclisinde mest oldu

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere burada da düzenli bir sıralama söz konusudur.

خواجه میخانه مست اولدی و هم پیر مغان
کعبه و بخانه مست و خرقة و زنار مست

Hâce-i mey-hâne mest oldı vü hem pîr-i mugân
Ka'be vü büt-hâne mest ü hırka vü zünnâr mest

Meyhanenin şeyhi ve piri mest oldu. Kâbe, kilise,
hırka ve zünnar da mesttir.

Hırka, zünnar, Kâbe-Kilise kelimeleri birbirine zıt olarak kullanılmalarına rağmen, metlik ortaktır. Pîr-i mugan, Mecusilerin rahiplerinin başıdır. Divan edebiyatında tasavvufi sembol olarak kullanılır. Bu motif önce İran edebiyatında görülür. Genellikle de içki motifiyle birleştirilir. Meyhanenin sahibi olan kişi, meyhanenin şeyhi anlamında kullanıldığı gibi; meyhane, tekke ve harabat kavramlarıyla farklı boyutlar kazanır. Tekke olarak düşünülürse tekkenin en yaşlı kişisini yani şeyhini ifade eder. Harabat kelimesi ile hayali bir yer dile getirilir. Orası, gönlü zengin olan kişilerin kaçış yeridir.

کفر و ایمان مست اولدی جمله عین یکدکر
عاشق و معشوق مست و یار مست اغیار مست

Küfr ü imân mest oldı cümle ayn-yek-diger
Aşuk u maşuk mest ü yâr mest ağıyâr mest

Küfür ve iman mest oldu, hepsi birbirlerinin aynıdır.
Seven ve sevilen de mesttir. Yar ve ağıyar da mesttir

Şair, beytin başında okuyucuya vurguyu belirtiyor. hırka, zünnar, Kâbe, kilise zıtlığını burada da küfür ve iman ile devam ettiriyor. İnanç ve inançsızlık dünyasından aınan unsurların hepsi mesttir. Beyitte geçen "ayn" kelimesi de (göz) bunların arasına çok ustaca yerleştirilmiştir. Buradaki ustalık "sihr-i halal" sanatıdır.

منكرنك انكارى چون كتىدى و كلدى دور جام
صوفى مست اولدى بوميدن ايلدى اقرار مست

Münkerinin inkârı çün gitti vü geldi devr-i câm
Sûfî mest oldu bu meyden eyledi ekrâr mest

جرعة جام آلهى عالمى مست ايلدى
جام مست و باده مست و ساقى ابرار مست

Cûr'a-i câm ilâhî âlemi mest geldi
Câm mest ü bâde mest vü sâkî-i ebrâr mest

چون شراب جانفزا كلدى بيزه خمخانه دن
اولدى اننك قطره سندن بو سر و دستار مست

Çün şarâb-ı cân feza geldi bize hum-hânedan
Oldı anun katresinden bu ser-i destâr mest

چنك و دف هم عود و نى سرمست اولوب ايدر فغان
بو خراباتنك ايچنده سويلنن كفتار مست

Çeng ü def hem üd u ney ser-mest olub ider figân
Bu harâbâtun içinde söylenen küftâr mest

مست اولوب سويلر انا الحق عشق ايله عالمده چون
يعنى كيم منصور عاشق اولوبن بردار مست

Mest olub söyler Ene'l-Hâkk aşk ile âlemde çün
Ya'ni kim Mansûr-ı aşk oluban berdâr mest

مست اولوب كپر شهر عشقه كور حق انده عيان
صورت خوبان عالم چارسو بازار مست

Mest olub gir-şehr-i aşka gör hakkı anda 'ıyan
Sûret-i hûbân âlem çarşu bâzâr mest

مير مست و خواجه مست و بنده مست از جام عشق
راه مست و خانه مست و بو در و ديوار مست

Mir mest ü h'âce mest ü bende mest ez-câm-aşk
Râh mest ü hâne mest ü bu der ü divâr mest

يدى یركوك یدی دربا یدی مصحف یدی خط
لطف حقدن مست اولوبدر هفت و پنج و چار مست

Yedi yer gök derya yedi mushab yedi hat
Lütf-i hakdan mest olubdur ahft ü penç ü câr mest

دولت دیداره واصل اولدوغ و بولدوغ وصال
غفات اوینخوسندن اولدوغ چونکه بیز بیدارمست

Devlet-i dîdâra vâsıl oldug u buldug visâl
Gâflet uyhusundan senden oldu çünk biz-bîdâr mest

کونکلمز نور تجلی جسممزددر کوه طور
جانز دیداره قارشو اولدی موسی وار مست

Gönlümüz nûr-ı tecelli cismimizdür kûh-ı tûr
Cânımız dîdâra karşı oldu mûsâ vâr mest

دور مهدی در هدایت ایلدی صاحب زمان
وجهنی فضل ایتمی شيله کون کیمی اظهار مست

Devr-i mehdîdür hidâyet eyledi sâhib zamân
Vechini fazl itti şöyle gün gibi izhâr mest

برقى یوزیدن آجدی ذاتی قیلدی عیان
ایلدی کون و مکانی نور ايله انوار مست

Burka'ı yüzünden açdı zâtını kıldı 'ayan
Eyledi kevn ü mekânı nûr ile envâr mest

جنت عدننك كاستاننده بلبلدر يقين
نغمه جانسوزی مردم ایلین تکرار مست

Cennet-i adninin gülistanında bülbüldür yakîn
N'ameri cansûzı herdem eyleyen tekrar mest

ای نسیمی سر حقیق محرمی سن سن بو کون
سویلدنك قدرت دیلیله معنی اسرار مست

Ey Nesîmî sırr Hakkun mahremi sensin bugün
Söyledün kudret diliyle ma'ni-i esrâr mest